

Verschillende werelden

Over de ontduubeling van links en rechts

Mark Elchardus

Socioloog VUB

Sinds 1991 is duidelijk geworden dat de politieke klassebinding niet verdwenen is. Het stemgedrag is nog altijd klassegebonden, alleen ziet het politieke landschap er gevarieerder uit dan vroeger: het is nu door twee breuklijnen in vier kavels verdeeld. Naast rood (oud links) en blauw (oud rechts) hebben groen (nieuw links) en bruin (nieuw rechts) er een plaats veroverd. Een goede interpretatie van die evolutie is van belang voor discussies over de politieke herverkaveling en over de toekomst en opdracht van 'linkse' partijen als SP en Agalev.

Klassegebonden stemgedrag?

Toen de Amerikaanse socioloog Seymour Martin Lipset in het begin van de jaren '60 het stemgedrag in verschillende geïndustrialiseerde landen onderzocht, stelde hij vast dat het sterk klassegebonden was [1]. Arbeiders en arbeidsters, mensen met een laag inkomen, stemden overwegend links of travaillistisch, de middenklasse en hoge inkomensgroepen kozen overwegend voor rechtse, burgerlijke partijen. Het politieke landschap was toen netjes verdeeld tussen linkse arbeiderspartijen en rechtse burgerlijke partijen. Sindsdien wekt elk nieuw verkiezingsonderzoek de indruk dat het stemgedrag steeds minder klassegebonden wordt. Sociologen spreken nu van een gestadige afname van de klassebinding [2]. In Vlaanderen behaalden links, het centrum en rechts in 1991 nagenoeg hetzelfde percentage stemmen in de lage, de midden- en de hoge klasse (zie tabel 1, blz. 6). De stelling dat mensen niet langer stemmen op basis van hun sociale klasse wordt daarmee blijkbaar bevestigd.

De drie sociale klassen in tabel 1 zijn afgebakend op basis van het onderwijsniveau. In de lage klasse zitten de mensen met een diploma tot en met het lager secundair onderwijs, in de middenklasse mensen met een diploma van het hoger secundair en in de hoge klasse mensen met een diploma van het hoger onderwijs. Sociologisch onderzoek wijst uit dat het onderwijsniveau een grote invloed heeft op de sociaal-economische levenskansen en op de manieren van denken en voelen. Het levert daarom een eenvoudig en goed criterium om sociale klassen af te bakenen [3]. De rangschikking van de partijen op de links/rechts-as is als volgt: Agalev en de SP worden beschouwd als de linkse partijen; de CVP en de VU vormen het centrum; de PVV en het Vlaams Blok de rechtse partijen.

Het verdwijnen van de politieke klassebinding is echter slechts schijn. Als we zorgvuldiger kijken en ook rekening houden met wat links en rechts binnen elke klasse precies betekent, verschijnt een heel ander beeld. Links stemmen be-

tekent voor de lage klasse in méér dan 85% van de gevallen stemmen voor de SP. In die klasse vertegenwoordigt Agalev minder dan 15% van het linkse electoraat. In de middenklasse is Agalev daarentegen al goed voor 37% van dat electoraat en in de hoge klasse zijn de twee linkse partijen even sterk: de SP krijgt er 50,4% van de linkse stemmen, Agalev 49,6%. Afhankelijk van de sociale klasse heeft links duidelijk een verschillende partijpolitieke betekenis. Hetzelfde verschijnsel doet zich voor aan de rechterkant van het politieke spectrum. Bij de hoge klasse is rechts stemmen haast synoniem van PVV stem-

Tabel I

Het percentage stemmen voor links, rechts en centrum, naar sociale klasse (verkiezing van de Kamer, november 1991)

sociale klasse	laag	midden	hoog
links	25	24	26
centrum	35	31	35
rechts	25	30	28
rest (*)	15	15	11
aantal	1246	774	537

(*) Rossem, klein-links, blanco, gewild ongeldig en varia.

men. Die partij krijgt daar 86% van de rechtse stemmen, terwijl het Vlaams Blok er maar 14% van de rechtse kiezers vertegenwoordigt. In de middenklasse en in de lage klasse behaalt het Vlaams Blok echter niet minder dan 40% van de rechtse stemmen. Zelfs in het centrum, dat nochtans vrij ongevoelig zou moeten zijn voor klasseverschillen, doet zich een gelijkaardig verschijnsel voor. In de lage klasse is een centrumstem in 80% van de gevallen een CVP-stem, in de middenklasse is dat nog in 70% van de gevallen zo en in de hoge klasse nog in 65% van de gevallen. In die laatste klasse opteerden in 1991 35% van de centrumkiezers voor de Volksunie. In 1991 was het stemgedrag in Vlaanderen dus nog overduidelijk klassegebonden.

Nieuwe kleuren in de politiek: groen en bruin

De idee dat we ons politiek landschap moeten leren zien als doorkruist door twee in de plaats van één links/rechts-clivage, is verre van nieuw. De oorsprong van die idee vindt men in hetzelfde boek waarin Lipset ook de klassebinding van het stemgedrag beklemtoont. Volgens Lipset staan arbeiders minder verdraagzaam tegenover etnische en culturele minderheden dan de leden van de middenklasse en de hogere klasse. Hij sprak van het "autoritarisme van de arbeidersklasse" en meende dat te kunnen verklaren door ondermeer de autoritaire opvoedingspatronen van die klasse [4]. Die opmerkingen hebben geleid tot de stelling dat de arbeidersklasse links of progressief is in sociaal-economische aangelegenheden, maar rechts of conservatief in ethische en culturele materies [5].

Toch heeft de idee van de twee breuklijnen minder aandacht gekregen dan men had kunnen verwachten. Heel wat waarnemers geloofden dat de 'oude' links/rechts-as stilaan zijn belang verloor en zou wegdeemsteren en vervangen worden door een nieuwe breuklijn. Die opvatting werd sterk beïnvloed door de opkomst van de nieuwe sociale bewegingen en de groene partijen [6]. Hun aanhangers stelden de relevantie van de ideologische links/rechts-clivage expliciet in vraag. In verschillende landen wordt het succes van groen aangegrepen om een nieuwe breuklijn in de politiek te onderkennen. Sommigen menen de nieuwe clivage vooral te kunnen interpreteren in termen van een tegenstelling tussen materialistische en post-materialistische waarden [7]. Anderen zijn van oordeel dat het verschil vooral in het onderscheid tussen een libertaire en een autoritaire gezindheid ligt [8]. Het viel niet meteen op dat het enigszins gek is over een nieuwe breuklijn te spreken op basis van één kant van de breuk of één pool van de tegenstelling.

Het ontbreken van de tegenpool werd geruime tijd over het hoofd gezien omdat men de nieuwe, 'libertaire' of 'post-materialistische' formaties afzette tegen de gevestigde, 'traditionele' partijen. Dat gaf aanleiding tot de stelling dat de materialistische oud-rechtse burgerklasse en de even materialistische en bovendien autoritaire

oud-linkse arbeiders, samen in een nieuw-conservatief front tegenover een post-materialistische, libertaire, nieuw-linkse alliantie zouden komen te staan [9]. In Vlaanderen klinkt de echo van dat denken nog door in de zogeheten beweging rond Sörensen en in de stelling dat de SP, in naam van zo'n nieuw-links project, 'met de grond moet worden gelijk gemaakt'. In de sociologische literatuur wordt dat herverkavelingsmodel inmiddels opgeborgen. Dat heeft alles te maken met het verschijnen van de tweede, al lang aangekondigde rechtse pool van de nieuwe breuklijn. In verschillende Europese landen is men in de tweede helft van de jaren '80 getuige geweest van de politieke doorbraak van extreem-rechtse of, preciezer, rechts-populistische partijen. Het 'nieuwe' in de politiek heeft voortaan twee kleuren: groen én bruin.

De ontubbeling van links en rechts

In 1981 behaalde het Vlaams Blok nog geen twee procent van de stemmen, in 1991 kreeg het méér dan tien procent en in Antwerpen zelfs een kwart van de kiezers achter zich. Daarmee staat de andere pool van de nieuwe breuklijn duidelijk op de Vlaamse politieke kaart. De nieuwe partijen -Agalev en Vlaams Blok- hebben, met onderling sterk verschillende standpunten, hun aandacht toegespitst op dezelfde maatschappelijke problemen. De groene partijen hebben veel aandacht gehad voor het milieu en voor een heroriëntering van de economie -problemen die als post-materialistische zorgen kunnen worden begrepen- maar hebben zich eveneens radicaal opgesteld in verband met problemen rond migratie en de multi-etnische samenleving. Dat zijn meteen ook de programmapunten waaraan de extreem-rechtse partijen de meeste aandacht hebben besteed en waaraan ze hun transformatie van onbelangrijke fascistengroep tot rechts-populistische partij te danken hebben. Daarnaast heeft nieuw-rechts zich geprofileerd rond het aanklagen van het verlies van traditionele waarden, het tanen van autoritaire vormen van gezag, politiek gesjoemel en sociaal profitaat, en met pleidooien voor een sterk neo-liberale economische aanpak [10].

De houding van de kiezers tegenover die ver-

schillende problemen kan op basis van het verkiezingsonderzoek van 1991 vrij goed worden nagegaan [11]. In dat onderzoek worden een vijftal houdingen gemeten die rechtstreeks verband houden met de opgesomde politieke issues: individualisme (versus solidariteit), autoritarisme (versus een voorkeur voor democratische relaties), etnocentrisme (versus verdraagzaamheid), politiek cynisme (versus geloof in de zin van politiek), materialisme (versus post-materialisme). Die houdingen blijken onderling zeer nauw samen te hangen. Wie etnocentrisch of onverdraagzaam is, heeft ook een grote kans individualistisch, autoritair en politiek cynisch te zijn. Er tekent zich in Vlaanderen dus een nieuwe ideologische breuklijn af, met aan de ene kant mensen die opteren voor een solidaire, democratische en verdraagzame samenleving, die geloven in de zin van politiek en veeleer post-materialistische waarden aanhangen, aan de andere kant mensen die politiek cynisch zijn, veeleer materialistische waarden aanhangen en opteren voor een individualistische samenleving die gekenmerkt wordt door minder verdraagzaamheid en meer autoritaire gezagsrelaties.

De effecten van de nieuwe ideologische breuklijn komen duidelijk tot uiting in de partijpolitiek en het stemgedrag. Agalev en Vlaams Blok recrutereren hun electoraat uit mensen voor wie die breuklijn belangrijk is en die op die breuklijn een uitgesproken positie innemen. De electoraten van de traditionele partijen vinden die breuklijn minder belangrijk of, als ze voor hen belangrijk is, nemen zij op die conflict-as in vele gevallen een gematigde positie in. In termen van de nieuwe breuklijn stemt de gemiddelde positie van degenen die blanco en ongeldig stemmen overeen met die van de Vlaams Blok-kiezer. De gemiddelde score van de verschillende electoraten op de nieuwe breuklijn wordt gegeven in de eerste kolom van tabel 2 (blz. 8).

Deze nieuwe breuklijn maakt het onrealistisch te denken in termen van een tegenstelling tussen een nieuw-linkse partij enerzijds, de rest anderzijds. Men heeft nu te maken met een breuklijn die zelf een extreme nieuw-rechtse en een extreme nieuw-linkse pool heeft en waarop de traditionele partijen centrumposities bekleden. Die

vaststelling wakkert weer de aandacht voor de dubbele links/rechts-clivage aan. De positie die mensen op de oude, meer vertrouwde links/rechts-as innemen, wordt hier gemeten aan de hand van hun houding ten opzichte van onderling zeer sterk samenhangende uitspraken als: 'arbeiders moeten nog steeds strijden voor een gelijkwaardige positie in de maatschappij', 'de klassenverschillen zouden kleiner moeten zijn dan nu', 'het verschil tussen de hoge en de lage inkomens moet worden verminderd', 'de vakbonden moeten een veel hardere politiek voeren, willen ze de belangen van de werknemers wer-

Tabel 2

Positie van de verschillende electoraten (gemiddelde scores) op de twee links/rechts-breuklijnen

stemgedrag	nieuwe breuklijn	oude breuklijn
Agalev	39	32
blanco, ongeldig	58	31
CVP	53	35
PVV	53	46
Rossem	52	37
SP	52	28
Vlaams Blok	58	34
Volksunie	49	38
electoraat	52	35

De breuklijnen worden hier gemeten met additieve scores die van 0 (uiterst links) tot 100 (uiterst rechts) variëren. In een vorig artikel (Gekaapte deugden, o.c.) werd de nieuwe breuklijn als een factorscore gemeten. Inhoudelijk maakt dat geen verschil uit. De hier gebruikte schalen zijn voor een technisch niet onderlegd lezer waarschijnlijk gemakkelijker te interpreteren.

kelijk kunnen verdedigen' en 'de overheid moet tussenkomen om de verschillen tussen de inkomens te verkleinen' [12]. De oude links/rechts-breuklijn onderscheidt mensen die van oordeel zijn dat de klasseverschillen in onze samenleving te groot zijn, dat de vakbonden zich strijdbaar moeten opstellen en dat de overheid moet herverdelen, van mensen die de vakbonden liever

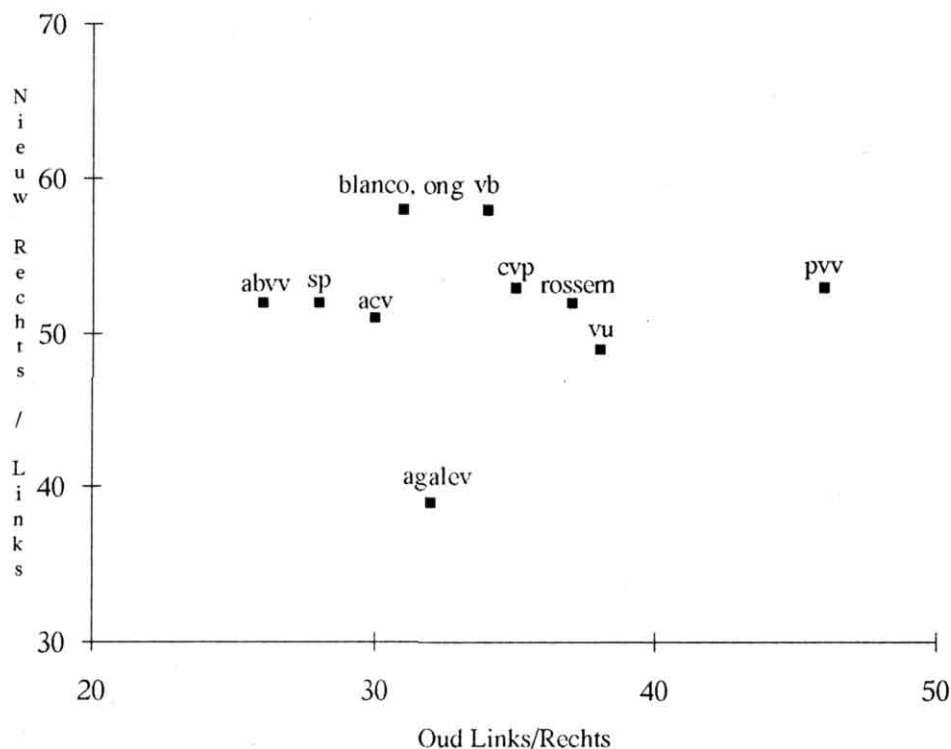
minder strijdbaar zien, van oordeel zijn dat de ongelijkheden tussen de klassen niet meer belangrijk zijn en dat de overheid niet herverdelend moet optreden.

De gemiddelde positie van de verschillende electoraten op de oude links/rechts-as wordt gegeven in de tweede kolom van tabel 2. Op die breuklijn verschijnt de PVV als de meest rechtse, de SP als de meest linkse partij. Agalev en de mensen die blanco en ongeldig stemmen, nemen op deze breuklijn een centrum-linkse positie in, de Volksunie en ROSSEM een centrum-rechtse en de CVP en het Vlaams Blok een centrumpositie. De positie van het Vlaams Blok-electoraat op de oude links/rechts-breuklijn is, indien niet verrassend, dan toch opvallend: links van de PVV, ROSSEM en de Volksunie. Die positie geeft het gemiddelde van de houdingen van het Blok-electoraat weer. In het geval van het Vlaams Blok is dat gemiddelde enigszins misleidend. Het Blok-electoraat bevat immers twee onderling heel verschillende groepen: enerzijds de mensen die zich in een 'zwarte' traditie plaatsen en zowel op de nieuwe als op de oude breuklijn extreem-rechtse posities innemen, anderzijds mensen die op de nieuwe breuklijn zeer rechts, op de oude breuklijn daarentegen behoorlijk links zijn en die voor het Blok hebben gestemd omdat ze het moeilijk hebben met de aanwezigheid van migranten. Er gaapt wel een bijzonder diepe kloof tussen de opvattingen van de mensen die tot die laatste groep behoren en de posities die het Vlaams Blok als partij inneemt met betrekking tot de rol van vakbonden, het belang van herverdeling en de verantwoordelijkheden van de staat.

Op de nieuwe breuklijn worden de polen gevormd door Agalev en het Vlaams Blok, op de oude breuklijn door de SP en de PVV. Op basis van hun positie op de nieuwe breuklijn alleen kan men van de kiezers die voor Agalev en het Vlaams Blok hebben gestemd in bijna 8 gevallen op 10 juist voorspellen voor welke van die twee partijen ze hebben gekozen [13]. De positie op de nieuwe breuklijn heeft een belangrijk effect op de keuze tussen Agalev en Vlaams Blok, terwijl de positie op de oude breuklijn die keuze niet beïnvloedt. Als men de kiezers neemt die voor de SP en de PVV hebben gestemd, kan men

Figuur 1

Politiek landschap met twee breuklijnen: partij-electoraten

op basis van de twee breuklijnen in 7 gevallen op 10 juist voorspellen voor welke van de twee partijen ze hebben geopteerd [14]. De keuze wordt in dit geval door de oude en geenszins door de nieuwe breuklijn beïnvloed. Er zijn dus mensen voor wie de oude breuklijn belangrijk is, en die een grote kans hebben voor de SP of de PVV te kiezen, anderen voor wie de nieuwe breuklijn belangrijk is, en die Agalev of Blok kiezen, nog anderen voor wie geen van beide breuklijnen doorslaggevend is, en die proportioneel méér voor de CVP of de Volksunie kiezen. Samen spelen de twee beschreven breuklijnen wel een belangrijke rol bij het afbakenen van de electoraten van Agalev, PVV (VLD), SP en Vlaams Blok. Uit de omschrijving 'oude' breuklijn mag overigens niet worden besloten dat deze conflict-as achterhaald is. Het tegendeel is waar. Alsnog beïnvloedt hij het kiesgedrag van méér mensen dan de nieuwe breuklijn.

Politiek landschap met twee breuklijnen

Als we de positie van een persoon op één van de twee links/rechts-breuklijnen kennen, kunnen we zijn of haar positie op de andere breuklijn nauwelijks voorspellen. De twee breuklijnen zijn haast onafhankelijk van elkaar [15]. Er is slechts een heel zwakke samenhang, in die zin dat iemand met een rechtse positie op de oude breuklijn een iets grotere kans heeft links te staan op de nieuwe breuklijn.

We kunnen ons nu het politieke landschap voorstellen als verdeeld door die twee links/rechts-assen. Daarnaast kunnen ook andere breuklijnen een rol spelen, maar als de politieke invloed van gemeenschapsproblemen en levensbeschouwelijke conflicten afneemt, wat niet onwaarschijnlijk is, wordt de kans groter dat de twee links/rechts-clivages aan belang winnen en de verkaveling van het politieke landschap gaan bepalen. Figuur 1 geeft aan waar de gemiddelde

score van de verschillende partij-electoraten en van de leden van het ACV en het ABVV zich ten opzichte van de breuklijnen bevindt. De horizontale en de verticale as die elkaar in het midden van de kaart kruisen, geven de gemiddelden van de bevolking (het electoraat) aan. Op die manier wordt een ruwe schets van het politieke landschap met de twee links/rechts-clivages gemaakt.

Om dat landschap nader te exploreren deel ik het op in 9 segmenten. Dat gebeurt door elke breuklijn in drie te delen -op zo'n manier dat in elk deel ongeveer 33% van de bevolking zit- en vervolgens de twee aldus opgedeelde breuklijnen met elkaar te kruisen. De drie delen van de oude, sociaal-economische links/rechts-breuklijn worden aangeduid met hoofdletters: L(inks), C(entrum), R(echts). De drie delen van de nieuwe breuklijn met kleine letters: l(inks), c(entrum), r(echts). Op basis van de twee breuklijnen kunnen we op die manier negen ideologische kavels onderscheiden: Ll, Lc, Lr, Cl, Cc, Cr, Rl, Rc, Rr. Deze kavels of segmenten worden beschreven in tabel 3.

Agalev is bijzonder sterk van de nieuwe breuklijn afhankelijk. Het haalt 76% van haar kiezers uit de 33% van het electoraat dat op die breuklijn de meest linkse of progressieve positie inneemt. In termen van de oude breuklijn is haar electoraat lichtjes centrum-links. Niet minder dan 33% van de Agalev-kiezers zijn afkomstig uit het segment Cl, met een linkse positie op de nieuwe breuklijn en een centrumpositie op de oude. Van dat segment stemt 20% voor Agalev. Die partij is als het ware in dat segment verankerd.

Het Vlaams Blok haalt zijn stemmen vooral bij degenen die een centrum- (39%) of rechtse positie (44%) op de nieuwe breuklijn innemen. Op de oude breuklijn is het electoraat van deze partij intern sterk verdeeld: 41% is links, 35% rechts, 24% neemt een centrumpositie in. Er zijn dus duidelijk twee verschillende Vlaams Blok-electoraten. Het éne is klassiek extreem-rechts en combineert een aanvaarding van ongelijkheid, sociaal-darwinisme en een neo-liberale economische positie met *etnocentrisme, individualisme, politiek cynisme* en autoritarisme. Het tweede combineert die ethische posities met een linkse opstelling inzake de herverdelende rol van de

overheid, de behoefte aan strijdbare vakbonden en het belang van herverdeling. Het profiel van deze laatste groep vinden we ook bij degenen die blanco en ongeldig hebben gestemd. In vergelijking met het electoraat van het Vlaams Blok worden deze kiezers proportioneel nog méér uit het rechtse derde van de nieuwe breuklijn (51%) en het linkse derde van de oude breuklijn (47%) gerecruteerd.

Tabel 3

Politieke kenmerken van de ideologische kavels van het door twee links/rechts-clivages verdeelde politieke landschap

segment	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Ll	10	19	35	25	10	4	14	6	11	6
Lc	11	18	53	7	11	7	17	14	6	10
Lr	17	16	69	6	16	11	23	21	9	31
Cl	12	34	36	33	10	8	12	6	18	7
Cc	10	34	53	6	13	7	11	10	12	11
Cr	7	35	66	2	9	6	5	8	10	10
Rl	12	56	38	18	13	19	7	5	17	7
Rc	12	56	53	4	11	21	5	15	12	9
Rr	10	57	67	0	8	17	6	15	7	10

1: % van electoraat

2: gemiddelde score op oude breuklijn

3: gemiddelde score op nieuwe breuklijn

4: % v/d stemmen van Agalev afkomstig van elk v/d segmenten

5: % v/d stemmen van CVP afkomstig van elk v/d segmenten

6: % v/d stemmen van PVV afkomstig van elk v/d segmenten

7: % v/d stemmen van SP afkomstig van elk v/d segmenten

8: % v/d stemmen v/ Vlaams Blok afkomstig v/ elk v/d segmenten

9: % v/d stemmen van VU afkomstig van elk v/d segmenten

10: % v/d blanco- en gewild ongeldige stemmen afkomstig van elk v/d segmenten

De SP recruteert haar stemmen vooral uit het linkse derde van de oude breuklijn (54%). Op de nieuwe breuklijn zijn haar kiezers vrij evenredig over de verschillende posities verdeeld. Het belangrijkste segment is ook hier dat van de kiezers die links staan op de oude en rechts op de nieuwe breuklijn. Daaruit komt 23% van het SP-electoraat. Van de mensen in dat segment stemt 25% SP. Dit is ook het belangrijkste segment voor het

Vlaams Blok dat er 21% van haar kiezers haalt. Uit dat segment, dat 17% van het electoraat bevat, komen verder 31% van de blanco- en gewild ongeldige stemmen. Van de mensen in dat segment, stemt 15% blanco en ongeldig. Het is duidelijk dat deze ideologische kavel in de komende verkiezingen en in de Vlaamse politiek een belangrijke rol zal spelen [16]. De wijze waarop de kiezers uit dit segment zullen worden verdeeld tussen de SP, het Vlaams Blok en het blanco- en ongeldig stemmen, kan een belangrijke invloed hebben op de politieke toekomst van Vlaanderen.

De PVV haalt zijn stemmen vooral uit het rechtse derde van de oude breuklijn (57%). Over de nieuwe breuklijn zijn de PVV-kiezers vrij gelijkmatig verdeeld. De CVP verschijnt op de twee breuklijnen als een haast perfecte centumpartij. Zij haalt proportioneel nagenoeg evenveel stemmen uit elk segment. Dat geldt tot op zekere hoogte ook voor de Volksunie, met dit verschil dat die partij proportioneel iets méér kiezers recruteert aan de linkerzijde van de nieuwe breuklijn en aan de rechterzijde van de oude breuklijn.

De terugkeer van de sociale klasse

Elk van de breuklijnen hangt nauw samen met de klassepositie. Die samenhang verklaart waarom de klassebinding van het stemgedrag schijnbaar afneemt, maar in feite heel sterk blijft en leidt tot de groei van twee linkse en twee rechtse partijen. De samenhang van de breuklijnen met de klassepositie wordt beschreven in figuur 2. Daarin worden drie verschillende indicatoren van de klassepositie gebruikt: beroep, onderwijsniveau en subjectieve klasse-identificatie. De gemiddelde positie van de verschillende groepen die op basis van hun onderwijsniveau, beroepsstatus en klasseïdentificatie worden afgebakend, zijn uitgezet op de twee links/rechtsassen.

Naarmate de klassepositie stijgt, wordt de positie op de nieuwe breuklijn linkser of progressiever, die op de oude breuklijn rechtser of conservatiever. Op de nieuwe politieke kaart vormen de verschillende klasseposities een haast perfect rechtlijnige diagonaal die uiterst rechts op

de oude as en uiterst links op de nieuwe as enerzijds, verbindt met uiterst links op de oude en uiterst rechts op de nieuwe as anderzijds. Enkel de kleine zelfstandigen vormen, terwille van hun zeer rechtse positie op de oude breuklijn, een uitzondering daarop. In termen van de twee beschreven breuklijnen kunnen arbeiders, mensen met een relatief lage scholing en mensen die zichzelf tot de lage klasse rekenen, omschreven worden als links op de oude en rechts op de nieuwe breuklijn. Dat blijkt ook heel duidelijk als we kijken naar de relatie tussen de sociale klasse en de eerder onderscheiden negen ideologische kavels (zie tabel 4).

Tabel 4

Sociale kenmerken van de ideologische kavels van het door twee links/rechts-clivages verdeelde politieke landschap

segment	1	2	3	4	5	6
Ll	31	22	12	5	10	31
Lc	54	13	25	11	30	6
Lr	61	10	18	10	52	3
Cl	23	36	11	6	6	36
Cc	36	19	20	8	20	17
Cr	42	17	19	7	43	5
Rl	7	58	7	2	5	53
Rc	15	44	11	4	10	26
Rr	25	32	13	5	26	11
totaal	34	28	15	7	23	21

1: % van segment dat zich tot de lage klasse rekent

2: % van segment dat zich tot de hoge middenklasse en de hoge klasse rekent

3: % van segment dat halfgeschoold en ongeschoold arbeider is

4: % van segment dat bestaansonzeker is

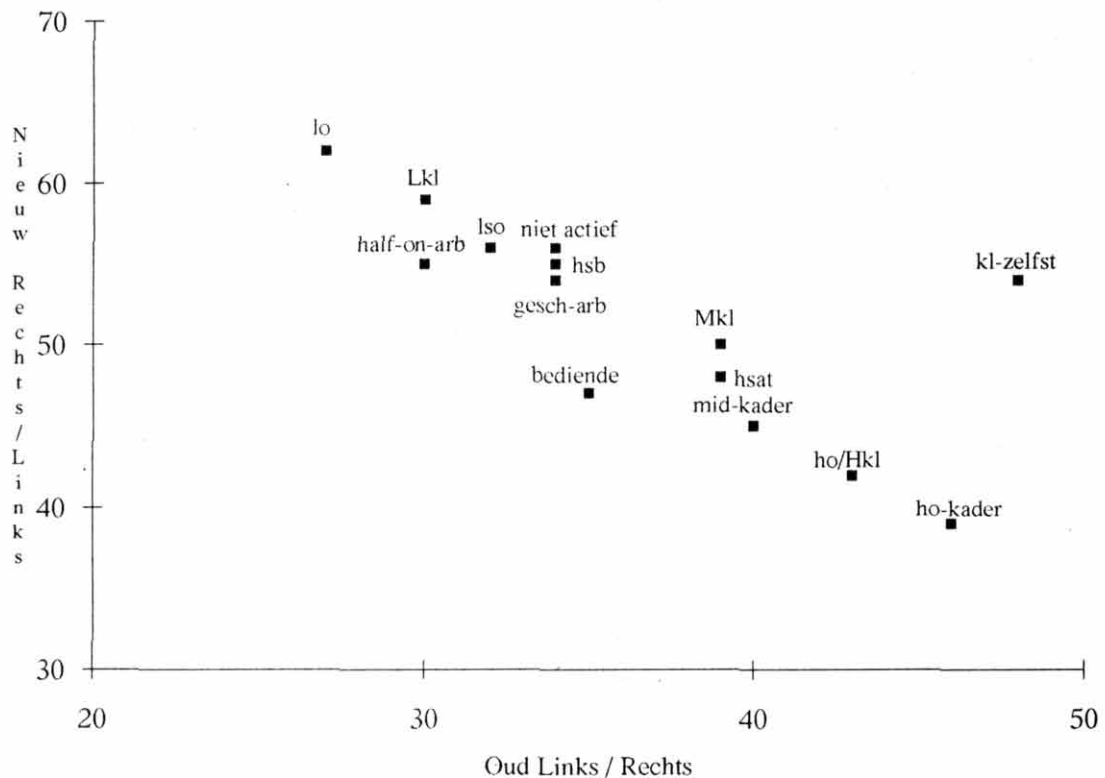
5: % van segment waarvan het hoogste diploma dat van het lager onderwijs is

6: % van segment dat een diploma van het hoger onderwijs heeft

Van de personen die links zijn op de oude breuklijn en rechts op de nieuwe (Lr), identificeert niet minder dan 61% zich als behorend tot de lage klasse en heeft 52% slechts lagere school

Figuur 2

Politiek landschap met twee breuklijnen: sociale klassen

Legende:

Onderwijsniveau: ho (hoger onderwijs), hsat (hoger secundair, algemeen en technisch), hsb (hoger secundair beroeps), lso (lager secundair onderwijs), lo (lager onderwijs en geen diploma).

Klasse-identificatie: Hkl (hoge middenklasse en hoge klasse), Mkl (middenklasse), Lkl (lage klasse).

Beroepsgroepen: ho-kader (grote zelfstandige, hoger kaderpersoneel en vrije beroepen), mid-kader (middenkader), bediende (routine-hoofdarbeid), kl-zelfst (kleine zelfstandigen), gesch-arb (geschoolde arbeiders en opzichters), half-on-arb (half- en ongeschoolde arbeiders), niet-actief (mensen die niet tewerkgesteld zijn en werklozen).

gelopen. Van de personen die rechts zijn op de oude breuklijn en links op de nieuwe (RL), identificeert 58% zich als behorend tot de hogere klasse of de hogere middenklasse en heeft 53% een diploma van het hoger onderwijs. De relatie tussen de sociale klasse en de ontdeubbelde links/rechts-breuklijnen kan moeilijk duidelijker worden geïllustreerd. De in de sociologische literatuur al sedert 30 jaar aangekondigde relatie tussen sociale klasse en politiek wordt hier overduidelijk bevestigd. Cruciaal wordt dan ook de

vraag hoe de gevoeligheden die de arbeidersklasse ertoe brengen te kiezen voor populistisch rechts, moeten worden geïnterpreteerd en hoe zij politiek kunnen worden vertaald in een ander project dan één van uitsluiting en ongelijkheid. Daarover handelde een vroegere bijdrage over de nieuwe breuklijn [17].

De zeer hechte relatie tussen de klassepositie en de positie op de twee links/rechts-assen, verdeelt het politieke landschap eigenlijk in een drietal sociale zones. Eén zone voor de hoge

klasse, voor de mensen die zich als dusdanig situeren, die grote zelfstandige zijn of in kaderposities werken en die hoger onderwijs hebben gevolgd. Een middenzone voor de middenklasse: de mensen die zich als dusdanig beschouwen, die routine-hoofdarbeid verrichten en doorgaans hoger secundair technisch of algemeen vormend onderwijs hebben genoten. Ten slotte een zone voor degenen die zich tot de lagere klasse rekenen, die beroepsschool hebben gelopen of niet verder hebben gestudeerd dan het lager of het lager secundair onderwijs, die arbeider of niet-actief zijn. De grenzen tussen die zones en klassen laten zich uiteraard niet volkomen sluitend afbakenen, maar zeker de lage en de hoge klasse vormen in menig opzicht verschillende culturele en politieke werelden.

Nog maar eens van herverkaveling gesproken

Tot zover een schets van het politieke landschap dat wordt gevormd door de twee links/rechts-breuklijnen. Wat kunnen we daar nu uit besluiten met betrekking tot onderwerpen als de politieke herverkaveling en de komende verkiezingen van '94 en '95? De uitspraken die volgen steunen op de waargenomen posities van de electoraten, niet op de gevoeligheden van de mensen die actief zijn in de partijpolitiek. Hun gevoeligheden, hoe belangrijk ook voor wat herverkaveling en campagne betreft, worden hier buiten beschouwing gelaten.

De vastgestelde configuratie lijkt helemaal niet gunstig voor een grote hergroepering in twee partijen, een linkse en een rechtse. Het gecombineerde effect van de ontubbeling van de links/rechts-clivage en het uitkristalliseren van de relatie tussen die breuklijnen en de klassenstructuur, heeft geleid tot twee verschillende definities van links en rechts. Op de nieuwe breuklijn liggen het SP- en het Agalev-electoraat ver uit elkaar en ook op de oude breuklijn verschillen die kiespublieken onderling. Zij behoren ook in grote mate tot verschillende sociale klassen. Proberen die twee electoraten in één partij samen te persen, zou betekenen dat men één van de twee breuklijnen trivialiseert of de positie op beide conflict-assen sterk verwatert. Zo'n operatie heeft veel kans verlieslatend te zijn voor al wie erbij

betrokken is. Zij zou waarschijnlijk uitmonden in de vorming en het (bescheiden) succes van kleinere formaties die op de breuklijnen een meer radicale positie innemen. Het samensmelten van SP en Agalev is ook om andere, uiteindelijk belangrijker dan electorale redenen voorlopig onaantrekkelijk. Het zou onvermijdelijk verflatsend werken. Elk van de links/rechts-breuklijnen beschrijft houdingen en gevoeligheden die uitermate belangrijk zijn voor de vraagstukken waarmee onze samenleving vandaag wordt geconfronteerd. Er is, met andere woorden, behoefte aan politieke formaties die de verschillende posities op de twee breuklijnen duidelijk verwoorden en vertalen in méér concrete standpunten, projecten en programma's. Elk van die posities heeft behoefte aan een politieke formatie die haar breuklijn ter harte neemt en haar positie op die breuklijn aan de hedendaagse maatschappelijke uitdagingen aanpast. Voor de ontwikkeling van een links of progressief maatschappijproject houden een structureel verschil en een creatieve spanning tussen SP en Agalev daarom voorlopig meer beloften in dan een huwelijk.

De afstand tussen het PVV-VLD- en het Vlaams Blok-electoraat is iets kleiner op de nieuwe breuklijn, maar dan weer veel groter op de oude breuklijn dan de verschillen tussen Agalev en SP. Het samensmelten van de rechtse electoraten lijkt even onwaarschijnlijk als het samenvoegen van de linkse electoraten. Het politieke landschap zoals het zich vandaag aftekent, is niet gunstig voor de grote, structurele links/rechts-hergroepering. Die lijkt enkel haalbaar als een twee partijen-stelsel via juridische weg en tegen de gegroeide politieke verhoudingen in, aan het land zou worden opgedrongen. Zo'n institutionele hervorming die tegen de manifeste politieke tendensen ingaat, is niet alleen onwenselijk, maar ook onwaarschijnlijk.

Verschiedende politieke formaties -Agalev, VLD, SP en Vlaams Blok- blijken vandaag stevig in hun kavel of ideologisch segment gevestigd. In zo'n configuratie bekleedt het centrum een bijzondere plaats. Op die plek zitten voorlopig nog twee politieke formaties, maar het overwicht van de CVP is er heel groot. De Volksunie is uit de verkiezingen van 1991 gekomen als een brok-

stukje centrum met een zwakke blauw-groene spin. Het centrum zit, uiteraard, strategisch op de wip, maar de soort centrumpositie die de CVP bekleedt, wijst in feite op een grote kwetsbaarheid. De CVP heeft eigenlijk geen sterk overwicht in de ideologische centrum-segmenten (Lc, Cl, Cc, Cr en Rc). Ze bekleedt op de breuklijnen een schijnbare centrum-positie omdat haar aanhang haast perfect evenredig over alle ideologische kavels is verdeeld. In termen van de links/rechts-breuklijnen is de CVP in feite geen centrumpartij maar een partij van het gemiddelde. Zij heeft haar aanhang niet te danken aan haar positie op de twee links/rechts-breuklijnen, maar aan andere factoren (zoals levensbeschouwing, organisatorische binding, partijpolitieke trouw...). Zo'n positie wordt erg kwetsbaar van zodra die factoren hun bindende kracht verliezen. Precies die ontwikkeling doet zich volgens Jaak Billiet voor [18]. Als de twee geschetste breuklijnen het stemgedrag van het traditionele CVP-publiek beginnen te beïnvloeden, zit die partij in nesten. Zij zal dan voor sommigen te links zijn op de oude breuklijn, voor anderen te rechts op die as, voor nog anderen te progressief op de nieuwe breuklijn en voor weer anderen te conservatief op de nieuwe conflict-as. Een mogelijk antwoord op die uitdaging is de strategie waarvoor de huidige CVP-voorzitter, Johan Van Hecke, heeft gekozen: het ombouwen van de CVP van een partij van het gemiddelde naar een ware centrumpartij die probeert een overwicht te krijgen in de ideologische centrumsegmenten. Het succes van zo'n operatie is echter geenszins verzekerd omdat de vastgestelde breuklijnenconfiguratie een heel sterke centrifugale tendens inhoudt.

Een evolutie naar vier betekenisvolle formaties lijkt niet uitgesloten: één die sociaal-economisch links en cultureel gematigd is (met als kern het huidige ACW en de SP), een cultureel rechtse en sociaal-economisch gematigde (met als kern het huidige Vlaams Blok), een sociaal-economisch rechtse en cultureel gematigde (met als kern de huidige VLD) en een cultureel linkse en sociaal-economisch gematigde (met als kern het huidige Agalev).

Een verkaveling die bij die ontwikkeling past, omvat het ACW (zie de positie van de ACV-leden

op de politieke kaart) en de huidige SP. Het electoraat van de SP en de leden van het ABVV en het ACV liggen op de nieuwe politieke kaart dicht bij elkaar. Zij situeren zich links op de oude breuklijn en gematigd op de nieuwe breuklijn en hebben hun zwaartepunt in de zone van de arbeidersklasse. Zij zijn ook zowat de enige die een voldoende solide organisatorische grondslag hebben om een daadwerkelijke democratie te kunnen vrijwaren. Zij hebben minstens nog een kans om op basis van hun organisaties en in samenwerking met de nieuwe basiswerkingen, van de politiek nog wat anders te maken dan een mediageniek veinzen van vernieuwing. Omdat voor hen politiek nog wat anders kan zijn dan spektakel zijn ze ook het best geplaatst om de mensen die de politiek de rug toe keren en blanco en ongeldig stemmen, terug bij de politiek te betrekken en om een nieuw-rechtse partij als het Vlaams Blok te herleiden tot haar racistische en klassiek extreem-rechtse kern.

In afwachting van grondiger veranderingen

Die herverkaveling zal echter nog niet voor morgen zijn en hoogstwaarschijnlijk ook nog niet voor 1995. Inmiddels kunnen we de nieuwe politieke kaart misschien gebruiken om wegwijs te geraken in de verkiezingen die ons van de herverkaveling(en) scheiden.

Ik ga ervan uit dat men ter linkerzijde niet erg gebaat is bij electorale verschuivingen tussen de SP en Agalev. Zelfs verschuivingen tussen links en het centrum lijken me vandaag, tegen de achtergrond van de grote maatschappelijke uitdagingen waar we vóór staan en in de mate dat de politiek daar iets kan aan doen, van secundair belang. Bij ontstentenis van herverkavelingen zouden de politieke campagnes en discussies duidelijk moeten worden toegespitst op de conflict-materies die links en rechts scheiden. We hebben nu echter niet meer te maken met één links/rechts-verdeling, maar met twee. Elk van die politieke fronten situeert zich daarenboven in een verschillende sociale klasse. Het lijkt haast alsof elke verkiezing nu in feite uit twee verkiezingen bestaat, die zich afspelen tussen verschillende partijen en in verschillende klassen die, in veel grotere mate dan tot voor kort werd vermoed,

ook verschillende werelden vormen, met verschillende gevoeligheden, verschillende manieren van spreken, kortom verschillende culturen. Electoraal opbod tussen linkse partijen is nu als een culturele klassenstrijd die de reeds gegroeide culturele clivages uiteindelijk alleen maar kan verdiepen en verbreden. Het is natuurlijk niet mogelijk dat elk van de linkse partijen zich beperkt tot de problematiek die door één van de breuklijnen wordt aangereikt en tot één sociale klasse. Dat zou mijns inziens ook niet wenselijk zijn. Dit is geen tijd voor zweep- of dweeppartijen. Linkse partijen die vandaag niet de ambitie hebben uit te groeien tot grote progressieve beleidspartijen met een globaal maatschappijproject, kunnen hun aanhang al even goed met een oproepen om voor rechts te stemmen. Toch lijkt een mate van expliciete politieke specialisatie naar breuklijnenproblematiek en klasse me in 1995 onvermijdelijk én wenselijk.

In de hoge klasse neemt het links/rechts-conflict de vorm aan van een electorale strijd tussen de VLD enerzijds, Agalev en de SP anderzijds. Voor Agalev lijkt het zinvol haar zwaartepunt hier te leggen, omdat het drie kwart van haar electoraat recruteert bij de mensen met een diploma van het hoger secundair of het hoger onderwijs. In de verkiezing van 1991 laten de electoraten van Agalev en de PVV zich gemakkelijk onderscheiden. Als men enkel de posities op de breuklijnen kent, kan men in nagenoeg 8 op de 10 gevallen voorspellen of iemand in 1991 voor de PVV dan wel voor Agalev heeft gestemd [19]. De PVV-kiezers zijn merkelijk materialistischer, onverdraagzamer, autoritairder en rechtser op de oude breuklijn dan de Agalev-kiezers. Voor Agalev is het derhalve zinvol een campagne te voeren die in de eerste plaats tegen de VLD is gericht en die betrekking heeft op de heroriëntering van de economie, het milieu, de integratie en de rechten van etnische minderheden, democratische relaties en participatie. Als Agalev een maatschappijproject heeft dat geloofwaardig is voor méér dan een kleine groep kiezers, moet ze dat zeker in de hogere sociale klasse electoraal kunnen aantonen. In 1991 behaalde Agalev 13% van de stemmen bij de hoger opgeleiden, de PVV 22,3%. Als Agalev die verhouding niet kan

verbeteren, heeft de partij electoraal vooralsnog niet veel te betekenen in de ontwikkeling van een progressief maatschappijproject.

In de arbeidersklasse, bij de mensen met een relatief laag onderwijsniveau, speelt het cruciale conflict zich af tussen de SP, het Vlaams Blok en het blanco en ongeldig stemmen. Die drie electoraten op de twee breuklijnen liggen betrekkelijk dicht bij elkaar. De keuze tussen de SP en het Vlaams Blok wordt vooral beïnvloed door de houding tegenover de migranten. Kiezers die zich onverdraagzaam opstellen, opteren eerder voor het Blok dan voor de SP [20]. Sociaal-economische problemen laten niet toe het Vlaams Blok- en het SP-electoraat nauwkeurig te onderscheiden. Het gaat in grote mate om mensen die in dezelfde sociaal-economische omstandigheden leven. Degenen die in 1987 voor de SP hebben gestemd en in 1991 voor het Vlaams Blok, verschillen van de trouwe SP-kiezers ook vooral in hun positie op de nieuwe breuklijn, niet op de 'oude'. Enkel mensen die bestaansonzeker waren (7% van de bevolking, volgens de criteria die we hebben gehanteerd), hadden een iets grotere kans die overstap te maken [21]. De af en toe gehoorde stelling dat arbeiders van de SP zouden afhaken omdat ze persoonlijk door de crisis worden getroffen, moet dus heel sterk worden gereserveerd. Het is hun positie op de nieuwe breuklijn en vooral hun houding ten opzichte van migranten, die een aantal arbeiders, niet-actieven en, vooral, mensen met een laag onderwijsniveau van de SP heeft verwijderd. Bij de mensen met een diploma van het lager en het lager secundair onderwijs behaalde de SP in 1991 21,4% van de stemmen. 19,6% van die mensen kozen voor het Vlaams Blok of stemden blanco en ongeldig. Als de SP die verhouding niet kan verbeteren, faalt ze als linkse partij.

Een strategie gericht op het overtuigen van mensen die in 1991 Vlaams Blok, blanco of gewild ongeldig hebben gestemd, dient uiteraard te vertrekken van een gematigde positie op de nieuwe breuklijn. De waarden waarvoor links staat, moeten tegenover die mensen verduidelijkt worden vanuit een heel groot respect voor hun leefwereld, cultuur en gevoeligheden. Hun gevoelens en niet die van een progressief welspre-

kende, hoogopgeleide elite, moeten het uitgangspunt zijn. Het feit dat de houding op de nieuwe breuklijn veel sterker samenhangt met het onderwijsniveau en met de aard van het genoten onderwijs dan met sociaal-economische kenmerken, wijst erop dat communicatie een rol kan spelen bij de vorming van die houdingen. Die communicatie moet vertrekken van twee stellingen: (1) dat de problemen waaraan de rechtse positie op de nieuwe breuklijn haar relevantie ontleent (bijvoorbeeld veiligheid), grotendeels heel reëel zijn en niet het gevolg van opgeklopte waanbeelden; (2) dat die posities ook wijzen op deugden als verantwoordelijkheidsgevoel, plichtsbef en respect voor de identiteit die door een rechts vertoog gekaapt werden en waaraan links dringend weer inhoud en zin moet geven [22]. Even belangrijk is het bevestigen van de linkse positie op de oude breuklijn, die dan al 'oud' mag heten, maar niets van haar relevantie heeft ingeboet, integendeel. Gegeven de zeer duidelijke tendensen naar dualisering die zich in onze samenleving aftekenen, is het gelijkheidsstreven actueler dan ooit. Dat streven moet in de eerste plaats gericht zijn op de arbeiders, de ongeschoolde en half-geschoolde arbeiders, de laag-gekwalificeerden, de jongens en meisjes uit het beroepsonderwijs, de niet-actieven, de werklozen, de bedienden... Het zijn die mensen die het gevoel moeten krijgen dat zij een plaats hebben in onze samenleving en in de toekomst van die samenleving. Zij moeten een gevoel van veiligheid krijgen: zekerheid van een degelijk pensioen en degelijke gezondheidszorg, werk, veiligheid in het verkeer, persoonlijke veiligheid, een toekomst voor hun kinderen. Zij moeten weten dat ze in onze samenleving een recht op een waardig en aange-naam leven hebben, ook al zijn ze niet 'hoog-gekwalificeerd' of bijzonder 'performant' of 'creatief'.

De auteur dankt Koen Pelleriaux voor zijn medewerking bij de computer-verwerking van het verkiezingsonderzoek.

Dit artikel werd geschreven voor de Europese verkiezingen van 12 juni 1994, in mei 1994.

[1] Zie *Political Man. The Social Basis of Politics*, Double Day, Garden City, 1963.

[2] Men vindt overzichten in: R.J. Dalton, *Citizen Politics in Western*

Democracies. Chatham House, Chatham, 1988 en Minkenberg, M., *The New Right in Germany*. In: *European Journal of Political Research*, jg.22/1992, nr.1.

- [3] De verschillende criteria stemmen overigens sterk met elkaar overeen. Van de mensen die hoger onderwijs gevolgd hebben, rekent 95% zich tot de hoge of de middenklasse; 90% van degenen met een diploma van het lager onderwijs rekent zich tot de lage of de middenklasse. Men moet er wel rekening mee houden dat het onderwijsniveau samenhangt met de leeftijd.
- [4] Zie hoofdstuk 4 van *Political Man*, o.c. Dat hoofdstuk heeft een belangrijke rol gespeeld in de neerbuigende en elitaire houding die in de sociale wetenschappen dikwijls tegenover arbeiders werd aangenomen (zie hierover Elchardus, M., *Gekaapte deugden*. In: *Samenleving en politiek*, jg.1/1994, nr.1).
- [5] Zie bijvoorbeeld, Felling, A., en Peeters, J., *Conservatisme in Nederland nader bekeken*. In: *Mens en Maatschappij*, 1984, nr.4; Minkenburg, M. en Inglehart, R., *Neoconservatism and Value Change in the USA: Tendencies in the Mass Public of a Postindustrial Society*. In: Gibbins, J. (ed.), *Contemporary Political Culture. Politics in a Postmodern Age*. Sage, London, 1989; Swyngedouw, M., *Waar voor je waarden; de opkomst van Vlaams Blok en Agalev in de jaren tachtig*, ISPO-Sociologisch Onderzoeksinstituut, KU Leuven, 1992.
- [6] De opkomst van die partijen werd gekoppeld aan sociaal-economische verschuivingen. Men vindt een beschrijving van deze nieuwe-klasse-theorie in M. Swyngedouws *Waar voor je waarden*, o.c.. Zij werden ook beschouwd als de dragers van een nieuwe cultuur. Die redenering werd ondermeer door Jürgen Habermas ontwikkeld, zie bijvoorbeeld deel 2 van *The Theory of Communicative Action*. Polity Press, Oxford, 1987. Zij werd voor de Vlaamse vredesbeweging getoetst door Johan De Deken, *De sociale basis van de vredesbeweging in Vlaanderen*. In: *Tijdschrift voor Sociologie*, jg.9/1988, nr.3. Zie in dat verband ook Inglehart, R., *Value Change in Industrial Societies*. In: *American Political Science Review*, jg. 81/1987, nr.4.
- [7] Dit onderscheid steunt op Inglehart, o.c. Het wordt in Vlaanderen als naam van de nieuwe breuklijn ondermeer gebruikt door Swyngedouw, o.c.
- [8] Zie bijvoorbeeld Kitchelt, H., *The Logics of Party Formation; Ecological Politics in Belgium and West Germany*. Cornell University Press, Ithaca, 1989, en in Vlaanderen, Hellemaes, S., *De Nieuwe Sociale Bewegingen in de Belgische Politiek. Een impressie*. In: *Res Publica*, 1993, nr.2.
- [9] Zie bijvoorbeeld de grafische voorstelling van de politieke herverkaveling in Minkenburg, M. en Inglehart, R. in *Neoconservatism and Value Change...*, o.c. Die schets steunt op Offe, C., *New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics*. In: *Social Research*, 1985, nr.52, blz.858.
- [10] Men vindt hierover gegevens voor verschillende Europese landen in het themanummer over Extreem-Rechts van de *European Journal of Political Research*, jg.22/1992, nr.1 en in Stouthuysen, P., *Extreem-Rechts in Na-oorlogs Europa*. VUB-Press, Brussel, 1993.
- [11] Zie, Elchardus, M., *Gekaapte deugden*, o.c. De gegevens die in dit artikel

worden gebruikt zijn eveneens afkomstig van het verkiezingsonderzoek van 1991 van het Interuniversitair Steunpunt Politieke Opinie-onderzoek.

- [12] Een factoranalyse levert één factor op met een eigenwaarde groter dan één. Die verklaart 49% van de gezamenlijke variatie. De verschillende factorladingen zijn nagenoeg gelijk. Een additieve schaal heeft een Crombachs alfa van .74.
- [13] Dat gebeurt op basis van een discriminant-analyse met als criteria de nieuwe en de oude breuklijn. De cannonische correlatie is .60, Wilks' lambda .64.
- [14] De cannonische correlatie is in dit geval .46, Wilks' lambda .79.
- [15] De produkt-moment correlatie tussen de twee breuklijnen is gelijk aan -.11.
- [16] Ik heb het bestaan van de twee breuklijnen in het franstalige landsgedeelte nog niet grondig kunnen onderzoeken. Ik vermoed dat we daar dezelfde breuklijnen gaan vinden, met de verschillende, symmetrische partijen gesitueerd op nagenoeg dezelfde wijze. Waarschijnlijk zal de franstalige bevolking op de oude breuklijn iets linkser, op de nieuwe iets conservatiever zijn dan de Vlamingen. Dat zou meteen impliceren dat het segment van de mensen die oud-linkse en nieuw-rechtse houdingen combineert, en dus het draagvlak voor de nieuwe rechts populistische politiek levert, er groter is

dan in Vlaanderen. Ik vrees dat de franstalige commentatoren die in november 1991 over het succes van het Vlaams Blok schreven dat zoiets alleen in Vlaanderen mogelijk is, binnen afzienbare tijd hun oordeel zullen moeten herzien.

- [17] Gekaapte deugden, o.c.
- [18] J. Billiet, *Ondanks beperkt zicht*. SOI-KUL/VUB-Press, Brussel, 1993, hoofdstukken 4 en 5.
- [19] De cannonische correlatie is .59 en Wilks' lambda .66.
- [20] Als met alle individuele houdingen waaruit de breuklijnen zijn opgebouwd, rekening wordt gehouden, kan van 73% van de SP en Vlaams Blok-kiezers correct worden voorspeld voor welke van de twee partijen ze hebben gekozen (cannonische correlatie .49, Wilks' lambda .78).
- [21] Op basis van de houdingen die deel uitmaken van de nieuwe breuklijn kan men iets meer dan 70% van de overstappers juist voorspellen (cannonische correlatie =.31, Wilks' lambda =.91). Etnocentrisme en politiek cynisme alleen geven een predictiekracht van 62% met een cannonische correlatie van .24 en een Wilks' lambda van .94. Als men daaraan de bestaansonzekerheid toevoegt klimt dit tot een cannonische correlatie van .26, een Wilks' lambda van .93 en 65% juiste classificaties.
- [22] Gekaapte deugden, o.c.